

УДК 343.213+343.23

Андрій Вознюк,

докт. юрид. наук, доцент,

завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності

Навчально-наукового інституту № 1

Національної академії внутрішніх справ

ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ

У статті проаналізовано окремі законодавчі та доктринальні положення щодо часу вчинення злочину. Встановлено, що проблема часу вчинення злочину на сьогодні є недостатньо дослідженою у теорії кримінального права України, а наявні наукові розробки не містять комплексного її розв'язання. Окреслено проблемні питання кримінально-правової характеристики часу вчинення злочину, пов'язані з обмеженням його розумінням, допущенням помилок у формулюванні дефініції, отождоженніям часу вчинення злочину як універсальної кримінально-правової категорії та обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину (складу злочину).

Констатовано, що час вчинення злочину характеризується рядом моментів – коротких проміжків часу, етапів його існування (розвитку): початком, продовженням, припиненням та закінченням.

Ключові слова: час вчинення злочину, момент вчинення злочину, момент початку вчинення злочину, момент продовження злочину, момент припинення злочину, момент закінчення злочину, об'єктивна сторона злочину, об'єктивна сторона складу злочину, чинність закону про кримінальну відповідальність у часі.

Постановка проблеми. Під час розслідування будь-якого злочину слідчий зобов'язаний встановити час його вчинення. Такий обов'язок впливає насамперед із положень кримінального та кримінально-процесуального закону. Адже час вчинення злочину входить до події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), яка, у свою чергу, є обов'язковим елементом предмета доказування. Без встановлення часу вчинення злочину неможливо забезпечити і правильну кваліфікацію злочину, а отже, притягнути особу до кримінальної відповідальності. Час вчинення злочину має важливе і криміналістичне та кримінологічне значення, оскільки він входить до криміналістичної та кримінологічної характеристики злочинів [1; 2]. У криміналістиці час вчинення злочину використовується зазвичай для розробки ефективної методики розслідування злочину і здебільшого є складовою частиною обстановки вчинення злочину. Натомість кримінологи вивчають час вчинення злочину в контексті розробки ефективної системи заходів запобігання суспільно небезпечним діям, передбаченим законом про кримінальну відповідальність.

Незважаючи на таке багатогранне значення часу вчинення злочину, вчення про нього є недостатньо розробленим не лише в теорії кримінального права, але й у кримінально-

му процесі, криміналістиці та кримінології. Водночас таку розробку логічно розпочати з норм саме матеріального права, зміст яких є підґрунтям для реалізації положень інших наук кримінально-правового циклу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у розроблення проблематики часу вчинення злочину у кримінальному праві є дослідження українських учених: О. О. Дудорова, З. А. Загинеї, М. В. Карчевського, Ю. О. Кучера, П. С. Матишевського, В. О. Навроцького, М. І. Панова, А. М. Ришелока, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та ін. Попри вагомий внесок учених у дослідження часу вчинення злочину, не всі проблеми цієї кримінально-правової категорії розв'язано, зокрема, це стосується, поняття «час вчинення злочину», його елементів, місця у системі норм та інститутів кримінального права.

Метою пропонованої статті є з'ясування проблемних аспектів кримінально-правової характеристики часу вчинення злочину, аналіз підходів вчених щодо їх розв'язання та формулювання на цій підставі пропозицій щодо вдосконалення його доктринального розуміння.

Виклад основного матеріалу. Час вчинення злочину у теорії кримінального права

завичай розглядається в контексті чинності закону про кримінальну відповідальність в часі або кримінально-правової характеристики ознак об'єктивної сторони складу злочину. Однак цим не вичерпується його кримінально-правове значення.

Як слушно зауважує З. А. Загинеї, темпоральність відображає об'єктивний час у тексті КК та проявляється як чинність кримінального закону України у часі, правові строки, визначення часу вчинення злочину, а також темпоральні оцінні поняття, повторюваність і тривалість [3, с. 18].

Звичайно, що час вчинення злочину не охоплює усі темпоральні аспекти закону про кримінальну відповідальність, однак стосується значної її частини.

Час вчинення злочину є важливою категорією кримінального права, оскільки необхідний для: 1) встановлення злочинності, караності та інших кримінально-правових наслідків діяння; 2) визначення моменту закінчення злочину; 3) кваліфікації злочинів, зокрема встановлення ознак складу злочину, оскільки є обов'язковою ознакою окремих складів злочину; 4) призначення покарання, оскільки впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину; 5) визначення меж дії закону про кримінальну відповідальність у часі; 6) визначення злочину, вчиненого на території України; 7) встановлення осудності, неосудності та обмеженої осудності особи; 8) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності; 9) встановлення віку, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 4 КК України, часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Однак таке визначення не здатне задовольнити ні теорію, ні практику, оскільки воно не розкриває повною мірою значення цієї кримінально-правової категорії. У визначенні порушено правило про те, що визначення не повинно містити в собі коло. Ми маємо ситуацію, коли визначаюче поняття майже буквально повторює визначуване поняття (тобто утворюється тавтологія). Час вчинення злочину визначається через час вчинення діяння. Що ж розуміє законодавець під терміном «час», невідомо. З огляду на зазначене, не можна погодитися з вченими, які у визначенні часу вчинення злочину також вживають термін «час» [4, с. 181; 5, с. 120; 6, с. 1018; 7, с. 139].

Час вчинення злочину з огляду на те значення, яке він має у системі кримінального права, не можна зводити виключно до ознаки об'єктивної сторони злочину чи складу

злочину. Безумовно, це важлива об'єктивна ознака злочину чи складу злочину, яка загальною для злочину чи загального складу злочину є факультативною. Однак у тому разі, коли певний злочин може бути вчинений лише у певний час, який передбачений у диспозиції кримінально-правової норми, ця ознака стає обов'язковою для цього складу злочину [7, с. 78].

Окремі вчені, надаючи дефініцію часу вчинення злочину, тлумачать його саме як ознаку об'єктивної сторони злочину.

П. С. Матишевський визначає це поняття як означений у законі проміжок часу, протягом якого може бути вчинено злочин [5, с. 120]. «Означений у законі», очевидно, це передбачений Особливою частиною КК України, тобто в цьому разі час вчинення злочину розглядається як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину.

Як ознаку об'єктивної сторони злочину визначив досліджуване поняття і М. І. Панов. На думку вченого, час вчинення злочину – ознака об'єктивної сторони злочину – певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого вчиняється злочин [6, с. 1018]. Однак на відміну від дефініції П. С. Матишевського у визначенні М. І. Панова відсутні ознаки, які вказують на те, що йдеться саме про час як ознаку об'єктивної сторони злочину: очевидно, що вчений дав загальне кримінально-правове визначення часу вчинення злочину, тобто розкрив його у більш широкому значенні.

Натомість для теорії і практики кримінального права необхідна не лише дефініція часу як обов'язкової ознаки злочину (складу злочину), але й універсальне визначення часу вчинення злочину, яке можна було би поширити на всю систему кримінального права, а можливо, й інші науки кримінально-правового циклу.

До речі, найбільше доктринальних визначень стосується саме часу як універсальної, принаймні для кримінального права, категорії.

О. О. Дудоров стверджує, що час – певний часовий період, протягом якого вчинюється кримінальне правопорушення [4, с. 181].

А. В. Савченко зазначає, що час – окремий період, протягом якого вчиняється злочин, зокрема пора року, місяця, тижня, доби, а також час, пов'язаний з деякими умовами [9, с. 16].

П. Л. Фріс наголошує, що час вчинення злочину – це відповідний проміжок часу, протягом якого вчиняється злочинне діяння і в ряді випадків настають передбачені законом шкідливі наслідки [7, с. 139].

А. М. Ришелюк зауважує, що час – період, протягом якого вчинюється злочин [10, с. 13].

Відрізняється оригінальністю позиція Є. Л. Стрельцова, на думку якого у ч. 3 ст. 4 КК законодавець уперше визначив момент вчинення злочину – це момент вчинення дії або бездіяльності, передбаченої законом [11, с. 16]. Отже, вчений замінив поняття «час» на «момент».

Нестандартний підхід до визначення *часу* вчинення злочину пропонують М. В. Карчевський та Ю. О. Кучер. Вчені розмежовують юридичний та фактичний час вчинення злочину. Юридичний час вчинення злочину, на думку дослідників, загальна нормативна інформація про темпоральний вимір юридичного діяння та причинно пов'язаних із ним передбачених кримінальним законом наслідків [12, с. 314]. Фактичний час вчинення злочину – конкретна фактична інформація про тривалість реального діяння та причинно пов'язаних із ним певних наслідків, що настали в межах відповідного темпорального виміру, передбаченого певною нормою Особливої частини КК [12, с. 315].

Аналіз дефініцій часу вчинення злочину дає підстави стверджувати, що для його визначення науковці використовують різні терміни, зокрема «певний часовий період» [4, с. 181], «окремий період» [9, с. 16], «відповідний проміжок часу» [7, с. 139], «період» [10, с. 13], «темпоральний вимір» [12, с. 314], «тривалість» [12, с. 315].

Очевидно, щоб дати відповідь на питання, який термін найбільше підходить для досліджуваної дефініції, варто звернутися до тлумачного словника.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови час має декілька значень, серед яких найбільш корисними для нашого дослідження є такі визначення часу: 1) одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття; 2) тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і т. ін. Міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється; 3) проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і т. ін., протягом яких що-небудь здійснилося, здійснюється чи здійснюватиметься [13, с. 1594].

З екстраполяції значення терміна «час» на «час вчинення злочину» можна вивести декілька важливих положень.

По-перше, час вчинення злочину – це його тривалість. *Тривалість* – час, період, строк, протягом якого щось діє, відбувається, існує [13, с. 1473].

Термін *строк* не слід застосовувати у визначенні часу вчинення злочину, оскільки строк – це установлений, визначений для

кого-, чого-небудь відрізок часу або установлений, призначений час, момент [13, с. 1404]. Водночас час вчинення злочину ніхто не встановлює і не призначає. Законодавець лише закріплює в диспозиціях окремих кримінально-правових норм вказівку на час вчинення певного діяння.

Натомість більш логічно використовувати термін «*період*», який має такі значення: 1) проміжок часу, обмежений певними датами, подіями і т. ін. // Час, коли відбувається яка-небудь подія, триває дія, розгортається чиясь діяльність і т. ін. // Відтинок часу, позначений існуванням, наявністю чого-небудь; 2) певна стадія, фаза чого-небудь; 3) проміжок часу, протягом якого відбувається якийсь регулярно повторюваний процес або рух [13, с. 937].

Тобто час можна розглядати як період, протягом якого вчиняється злочин або діє особа, яка його вчиняє.

По-друге, час вчинення злочину можна вимірювати принаймні в секундах, хвилинах, годинах, днях, місяцях, роках. Якщо говорити про злочин взагалі, то він існує не одне століття (так, наприклад, крадіжка – злочин, відомий ще з давніх часів на територіях різних держав). Однак якщо говорити про конкретний злочин, то його тривалість існування може вимірюватися в секундах, хвилинах, годинах, днях, місяцях, роках. Такий злочин, як бандитизм, може тривати роками, а умисне вбивство – декілька секунд.

По-третє, оскільки час – це одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття, то час вчинення злочину має свій початок та закінчення.

Таким чином, час вчинення злочину – тривалість його існування, що визначається, насамперед, моментами початку та закінчення. Однак, з огляду на наявність у теорії кримінального права триваючих та продовжуваних злочинів, доцільно зазначити і моменти продовження та припинення злочину, які також охоплюються категорією «час вчинення злочину».

Отже, час вчинення злочину характеризується рядом моментів – коротких проміжків часу, етапів його існування (розвитку): ***початком, продовженням, припиненням та закінченням.***

Зазначені елементи часу вчинення злочину також впливають із логічного тлумачення ч. 2 ст. 6 КК України (злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України).

Момент початку злочину – момент, з якого розпочинається вчинення злочину, перший момент вияву суспільно-небезпеч-

ного діяння. Це момент початку дії чи бездіяльності.

У різних категоріях злочинів момент початку вчинення злочину має особливості. У незакінчених злочинах моментом початку є вчинення підготовчих дій – підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК України). У злочинах із матеріальним, формальним та усіченим складом початком вчинення злочину є момент, з якого розпочинається суспільно небезпечне діяння – дія чи бездіяльність. У триваючих злочинах початком є діяння, з якого розпочався «злочинний стан», а у продовжуваних – вчинення першого з тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

Момент продовження злочину – це момент вчинення другого і наступного тотожного діяння, що утворюють єдиний злочин. Має місце у продовжуваних злочинах. Крім того, продовженням злочину можна назвати так зване подальше перебування у «злочинному стані» (має місце у триваючих злочинах).

Момент припинення злочину – це момент переривання злочину, який ще не доведено до кінця. Припинення вчинення злочину може відбуватися лише до його закінчення. Особа може припинити злочин з власної волі (добровільно відмовилась від доведення злочину до кінця), а також з причин, що не залежали від її волі (затримана працівниками правоохоронних органів).

Момент закінчення злочину – це момент доведення його до кінця, момент завершення діяння. Це момент, з якого у діянні містяться усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК [14, с. 63-65]. Питання про момент закінчення злочину є одним із найбільш дискусійних у теорії кримінального права.

Час вчинення злочину насамперед варто розглядати у двох значеннях:

1) як необхідну умову кваліфікації кожного злочину;

2) як ознаку об'єктивної сторони злочину (складу злочину).

Час вчинення злочину як універсальна кримінально-правова категорія – це період, протягом якого суб'єкт вчиняє злочин.

Водночас *час як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину* – це передбачена диспозицією кримінально-правової норми риса злочину, яка характеризує тривалість його вчинення.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, проблема часу вчинення злочину натеper є недостатньо дослідженою у теорії кримінального права України, а наявні наукові розробки не містять комплексного її розв'язання. Не вирішать проблеми і результати наукових роздумів, описаних у пропонуваній читачу статті, однак принаймні вони нададуть поштовх для майбутніх монографічних досліджень.

По-друге, проблематика часу вчинення злочину не обмежується лише ознаками злочину (складу злочину) та положеннями щодо чинності закону України про кримінальну відповідальність у часі. Вона охоплює й низку інших норм та інститутів системи кримінального права.

По-третє, час вчинення злочину як універсальна кримінально-правова категорія – це період, протягом якого суб'єкт вчиняє злочин. Водночас час як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину (складу злочину) – це передбачена диспозицією кримінально-правової норми риса злочину, яка характеризує тривалість його вчинення.

По-четверте, час вчинення злочину характеризується рядом моментів – коротких проміжків часу, етапів його існування (розвитку): початком, продовженням, припиненням та закінченням.

Список використаних джерел:

1. Bouhana N. S., Johnsonand D., Porter M. Consistency and specificity in burglars who commit prolific residential burglary: Testing the core assumptions underpinning behavioural crime linkage Volume Legal and Criminological Psychology 21, Issue 1, 2016. P. 77-94 URL: <http://discovery.ucl.ac.uk/1420512/1.pdf> – Назва з екрана.

2. Князьков А.С., Ондар Д.С. Факторы, обусловливающие совершение и расследование краж из жилища в сельской местности в специфических условиях жизнесуществования населения. *Вестник Томского государственного университета. Серия «Право»*. 2016. № 4 (22). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-obuslovlivayuschie-sovershenie>.

3. Загинеї З.А. Герменевтика кримінального закону України : автореф. дис. ...док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 36 с.

4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

5. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.

6. Панов М. І. Час вчинення злочину. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т.

Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 1018-1019.

7. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 3-те вид., доп. і переробл. Одеса: Фенікс, 2018. 394 с. .

8. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream//1.pdf>.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М., Брич Л. П., Дудоров О. О. та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

11. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / О. М. Алієва, А. П. Бабій, Л. К. Гаврильченко та ін.; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. 5-те вид., переробл. та доповн. Харків : Одісей, 2008. 800 с.

12. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1121 с.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

14. Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України. *Актуальні проблеми кримінального права, та кримінології, кримінально-виконавчого права*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). Одеса : Фенікс, 2011. С. 63–65.

В статье проанализированы отдельные законодательные и доктринальные положения о времени совершения преступления. Установлено, что проблема времени совершения преступления сегодня недостаточно исследована в теории уголовного права Украины, а имеющиеся научные разработки не содержат комплексного ее решения. Определены проблемные вопросы уголовно-правовой характеристики времени совершения преступления, связанные с ограниченным его пониманием, допущением ошибок в формулировке дефиниции, отождествлением времени совершения преступления как универсальной уголовно-правовой категории и обязательного признака объективной стороны преступления (состава преступления).

Констатировано, что время совершения преступления характеризуется рядом моментов – коротких промежутков времени, этапов его существования (развития): началом, продолжением, прекращением и окончанием.

Ключевые слова: время совершения преступления, момент совершения преступления, момент начала совершения преступления, момент продолжения преступления, момент прекращения преступления, момент окончания преступления, объективная сторона преступления, объективная сторона состава преступления, действие закона об уголовной ответственности во времени.

In article separate legislative and doctrinal provisions on crime commission time are analysed. It is established that a crime commission time problem today of Ukraine which is insufficiently explored in the theory of criminal law, and the available scientific developments do not contain its complete solution. The problematic issues of criminal characteristic of time of commission of crime connected with his limited understanding, assumption of mistakes in a formulation of a definition, identification of time of commission of crime as universal criminal category and obligatory sign of the objective party of crime are defined.

It is noted that time of commission of crime is characterized by a number of the moments – short periods, stages of its existence (development): beginning, continuation, termination and termination.

Key words: crime commission time, crime commission moment, moment of the beginning of commission of crime, crime extension moment, crime termination moment, moment of the end of crime, objective party of crime, objective party of corpus delicti, operation of the law on criminal liability in time.